

UDC (УДК) 94(4778)

Лепісевич Петро Миронович,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: mariya.lepisevych@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5970-2988

Голинська Мар'яна Ігорівна,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії держави і права
Львівського торговельно-економічного університету
e-mail: marianna.yasinska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5865-5910

**ВЕЛИЧ І ПАДІННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Анотація. Досліджено історичні події п'ятимісячного існування Української держави й історичні постаті та їхню активну участь у національно-визвольному русі в Закарпатті у перші місяці угорської окупації. Розглянуто трагічні події березня 1939 р., коли в ніч з 13 на 14 березня за прямою вказівкою А. Гітлера війська угорських фашистів вторглися на терени молодої української держави і зайняли всю територію краю. Молода українська держава, фактично так і не розпочавши свою діяльність, припинила існування. Розкрито триумф і трагедію закарпатських українців, які в героїчній боротьбі втратили свою державність і потрапили в ярмо угорського фашизму.

Ключові поняття: Карпатська Україна, національно-визвольний рух, незалежна Українська держава, угорська окупація, військові злочини, Сойм Карпатської України, Карпатська Січ, військовополонені, українська національна ідея.

Lepisevych Petro,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Constitutional and International Law
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: mariya.lepisevych@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5970-2988

Holynska Mariana,

Ph.D. in Law (Ukraine), senior teacher
Department of State and Law Theory
Lviv university of trade and economics
e-mail: marianna.yasinska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5865-5910

**THE GREATNESS AND DOWNFALL OF CARPATHO-UKRAINE:
HISTORICAL AND LEGAL ASPECT**

Abstract. The historical events of the 5-month existence of the Ukrainian state, as well as historical personalities and their active participation in the national liberation movement in Transcarpathia are investigated. The tragic events of March 13–14, 1939 are considered, when Hitler gave direct instructions to the troops of the Hungarian fascists to invade the territory of the young Ukrainian state and they occupied the entire territory of the region. The young Ukrainian state ceased to exist, actually not starting its activity. The triumph and tragedy of Transcarpathian Ukrainians, who lost their statehood in a heroic struggle and

fell under the yoke of Hungarian fascism, are revealed. Hungarian, Polish, Soviet propaganda muddled, falsified, deliberately suppressed their struggle. Hiding the truth about their atrocities, the Hungarian and the Soviet occupying power did everything possible to convince the world that there was no struggle. The ideals of Carpatho-Ukraine were deliberately trampled and desecrated. Based on historical truth and facts that have a diametrically opposite content, a personal opinion is formed that Transcarpathian Ukrainians paid a high price for their independence; many patriotic lives of Ukraine were laid on the altar in order to achieve the national idea of the Ukrainian state. In Transcarpathia, Ukrainian statehood lasted only five months: from October 11, 1938 (as an autonomous formation within the Czechoslovakia) until March 18, 1939 as an independent Carpatho-Ukraine. Despite the short period of its activity, the repression of the Hungarian occupation power, it intensified the national liberation processes not only in Transcarpathia, but also on those Ukrainian lands that were part of Poland, Romania and the USSR. 1) the main purpose; 2) to create a unitary, independent, sovereign Ukrainian state was.

Key concepts: Carpatho-Ukraine, national liberation movement, independent Ukrainian state, Hungarian occupation, war crimes, Soim of Carpatho-Ukraine, Carpathian Sich, prisoners of war, Ukrainian national idea.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-81-86

Вступ

Проблема виникає на рівні історичної оцінки цієї яскравої й трагічної сторінки історії українського народу, необхідності цілісно відобразити п'ятимісячне існування української держави в Закарпатті та перші місяці угорської окупації. Їй вона полягає у тому, чи мала мадярська королівська армія право на ті варварські злочинні вчинки, які вона скоїла стосовно мирного цивільного населення, військовополонених, поранених, порушуючи всі правила Міжнародного воєнного права, які кожна цивілізована і відносно цивілізована армія намагається дотримуватися? Після жорстокого придушення українського руху на Закарпатті в березні 1939 р. угорськими фашистами громадськість світу дуже мало знала про Карпатську Україну й її боротьбу за незалежність. За нетривалий час існування української держави в Закарпатті з'явилось чимало героїв. На жаль, ми не знаємо більшості їх імен, тому що вони гинули в жорстокій і нерівній боротьбі, часто далеко від батьківського дому, їх кількість достеменно невідома. Вони боролися й помирали з вірою в свою велику місію, що полягала у формуванні Української держави. Їхня боротьба за національну державність у Закарпатті не була марною. Ґрунтуючись на історичній правді та фактах, які мають діаметрально протилежний зміст, сформовано власну позицію стосовно того, якою нелегкою ціною закарпатські українці боролися і виборювали незалежність, скільки життів патріотів України пожертвовано задля втілення національної ідеї української нації.

Історії вивчення та дослідження національно-визвольного руху в Закарпатті у ХХ ст. присвячено чимало кількості наукових статей, монографій, державних архівних матеріалів і документів, спогадів безпосередніх учасників та очевидців цих подій. З-поміж них заслу-

говують на увагу дослідження М. Венеша, а саме: «Велич і трагедії Карпатської України» (2009), «Карпатська Україна. Документи і факти» (2004), «Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939)» (1996) «Вони боронили Карпатську Україну» (2002), М. Посівничого «Національні сили в розбудові державності Карпатської України в 1938–1939 рр.» (2014) [2], О. Пагіря «Карпатська Січ: військово формування Карпатської України» (2009) [3], П. Стерчо «Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939» (1994) [4], І. Рогоча «Чеська провокація» (1939), В. Филановича «Березневі дні Карпатської України» (2009) [5], О. Ситника «ОУН і Закарпаття. Визвольний шлях» (1998), М. Капустянського «Карпатська Україна в боротьбі» (1939), В. Гренджа-Донського щоденник «Щастя і горе Карпатської України» та 12-ти томне зібрання його творів (2002) [6].

Мета статті: зробити історико-правовий аналіз трагічних подій березня 1939 р., що стосувалися молодого української держави – Карпатської України, її формування і падіння; показати злочинну діяльність угорської окупаційної влади на Закарпатті, яка потребує об'єктивного та науково обґрунтованого висвітлення.

1. Закарпаття переходить до складу Чехо-Словаччини

За рішенням Паризької мирної конференції, яка підбила підсумки 1-ї світової війни, розпочалася практична реалізація планів великих держав-переможниць і на основі Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 р. Закарпаття переходило до Чехо-Словаччини, де йому гарантувалися права автономії. Закарпаття стало окремим адміністративним краєм – Підкарпатською Руссю, який очолював губернатор. Чехо-Словаччина міжвоєнного періоду, на думку багатьох науковців, була

однією з найдемократичніших держав Європи і за формою, і за змістом. Проте реальний автономний статус для Закарпаття, що передбачений міжнародними договорами та конституцією Чехо-Словаччини від 20 лютого 1920 р., так і не був забезпечений чехословацьким урядом аж до Мюнхенської конференції 1938 р., за наслідками якої Чехо-Словаччина була поділена і змушена виконати міжнародні зобов'язання щодо Підкарпатської Русі, а саме: скликати місцевий сейм, створити уряд, утворити органи державного та місцевого управління.

У Празі 11 жовтня 1938 р. затверджено персональний склад першого автономного уряду Підкарпатської Русі, який був сформований із представників двох національних рад – русофільської й української. Перший уряд – Раду Міністрів – очолив А. Бродій, за сумісництвом міністр шкільництва та міністр федерального уряду в справах Підкарпатської Русі. Тим часом спецслужби Чехо-Словаччини з'ясували, що русофільське керівництво автономного уряду веде подвійну гру, орієнтуючись на Угорщину й Польщу. Після арешту А. Бродія 26 жовтня 1938 р. сформовано новий уряд, який очолив А. Волошин, що складався зазвичай із представників Української Національної Ради, і який одразу розпочав практичну державницьку діяльність.

2-го листопада 1938 р. у Відні в Бельведерському палаці відбувся арбітраж, на якому міністри закордонних справ Німеччини й Італії Ріббентроп і Чіано вирішили передати Угорщині значну частину Словаччини та Підкарпатської Русі. Рішення Віденського арбітражу стосувалося п'яти округів Закарпаття: Ужгородського, Мукачівського, Берегівського, Іршавського та Севлюшського. Крім того, втрачено найбільші й найрозвинутіші міста Закарпаття: Ужгород, Мукачево і Берегово, що фактично унеможливило життєздатність нової автономії.

Закарпаття втратило свою прадавню столицю – Ужгород. Й відтак керівництво Карпатської України вирішило зробити столицею Хуст [6, с. 9–10].

Після приєднання до Угорщини частини території Закарпаття різко збільшилися збройні напади польських та угорських терористів на Закарпатські прикордонні території. Терористичні загони, або, як їх називають в Угорщині, «сobotчопотош» (вільні загони), направлялися у Закарпаття для вчинення диверсій і дестабілізації ситуації задля того, що під приводом захисту угорського населення порушувати питання про відторгнення Закарпаття. На початку березня 1939 р. Польща всіляко почала допомагати Угорщині в окупації Карпатської

України. За наказом маршала Е. Ридзи-Смігла 15 березня створено у м. Стрию оперативну групу стримування «Д», яку очолив генерал М. Борути-Спехович, чисельністю дивізії піхоти, яку доповнили кавалерією та бронетехнікою. Основним завданням групи було вторгнення у Карпатську Україну для зачистки території від січовиків Карпатської Січі та місцевої української влади. За цих умов виникла необхідність у створенні напіввійськової організації, яка б охороняла кордони Карпатської України від польсько-угорських нападів. Власних воєнізованих формувань український уряд не мав, тому негайно було реорганізовано Українську Національну Оборону на нових засадах під назвою Організація Національної Оборони «Карпатська Січ». Для здійснення управління новою організацією створено Головну Команду, яку очолив Д. Климпуш, комендантом «Січі» та начальником Генерального штабу було призначено полковника М. Колодзінського, який фактично був військовим керівником «Карпатської Січі». До процесу створення «Карпатської Січі», крім уряду, була задіяна й Організація Українських Націоналістів (далі – ОУН). До Закарпаття направлено групу провідних членів ОУН, яку очолив О. Ольжеч [6, с. 11–15].

2. Чеський уряд контролює суспільне та політичне життя краю

Незважаючи на те, що Закарпаття отримало автономні права, чеський уряд намагався зберігати новий контроль за суспільним та політичним життям краю, часто саботував рішення української влади, що призводило до конфронтації чесько-українських відносин. Це один із багатьох чинників внутрішньополітичного життя краю, що створював чимало проблем у формуванні незалежної української держави.

З-поміж перешкод у формуванні української держави виокремлювали й зовнішньополітичний аспект. Польща будь-якими способами намагалася ліквідувати Карпатську Україну, в якій вона вбачала небезпеку сепаратизму українців Галичини. Польський уряд шукав можливість здійснити ліквідацію Карпатської України своїм способом у формі альянсу з чеськими та словацькими урядовими колами.

Відповіддю влади Карпатської України на ці виклики стало призначення виборів до Сейму Карпатської України на 12 лютого 1939 р. та реєстрація урядової української партії – Українське Національне Об'єднання (далі – УНО). Партія УНО згуртувала навколо себе всі свідомі патріотичні сили краю, відмежувалася від політичних інтересів чеських та угорських проросійських сил і в основі своєї діяльності мала чітку ідею української держав-

ності та національної незалежності. Всі інші партії, які діяли на території краю до цього часу, були заборонені згідно з указом Президента республіки і прем'єр-міністра А. Волошина, а новостворена партія УНО стала фактично єдиним політичним презентантом для населення Закарпаття [6, с. 15–16].

УНО 27 січня 1939 р. оголосила кандидатський список послів до першого Союму Карпатської України, перший склад якого обрано 12 лютого 1939 р. у результаті демократичних виборів. Після обрання Союму всі чекали його першого засідання, але його відкриття урядом Чехо-Словаччини постійно відкладалося і було заплановано на 21 березня, проте розвиток історичних подій у державі випередив це. 14 березня 1939 р. Союм Словаччини за безпосереднім наполяганням Німеччини проголосив незалежність. За таких умов Чехо-Словацька Республіка припинила існування. Карпатська Україна в таких умовах була в ізоляції й відкритою для зовнішніх ворогів – Угорщини та Польщі. За цих умов уряд Карпатської України того ж дня проголошує незалежність, а А. Волошин як прем'єр-міністр скликає засідання Союму 15 березня, на якому були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву держави, мову, гімн і герб Карпатської України. Президентом Незалежної Карпатської України обрано А. Волошина та створено новий український уряд [6, с. 14–15].

3. Захоплення українських земель угорськими військами

Засідання історичного Союму Карпатської України відбувалося під гуркіт угорських гармат. У ніч із 13 на 14 березня війська угорських фашистів вторглися на територію молодої української держави і впродовж 5-ти днів зайняли всю територію краю. Справжній опір їм чинили тільки майже не озброєні загони січовиків Карпатської України, але зупинити ворога вони не змогли. Героїчними були бої поблизу м. Хуста на Красному полі, що уможливило проведення засідання Союму.

Завданням угорських військ було негайне захоплення м. Хуста, щоб не допустити відкриття Союму, й арешт усього складу українського уряду. Тому основні сили угорців були зосереджені на Хустському напрямку. Їм протистояли нечисельні відділи Карпатської Січі, які були сформовані зазвичай із студентів Виноградівської учительської семінарії, які протягом доби утримували оборону, після чого відступили.

Реальної оборони не вдалося організувати через брак повноцінних військових резер-

вів і зв'язку, а члени ОУН, які брали активну участь у формуванні та подальшому розвитку Карпатської Січі і перебуваючи в керівництві Військового штабу, не змогли перетворити Карпатську Січ у регулярну армію.

Загальне командування військовими Карпатської Січі 16–19 березня взяв на себе полковник М. Колодзінський – «Гузар», якому активно допомагав його ад'ютант З. Косак – «Гарнавський», який наказав провести мобілізацію добровольців до Карпатської Січі. Напередодні 15-го березня до Хуста прибув спеціальний посол угорського уряду, який передав президенту Карпатської України А. Волошину вимогу мирно відмовитися від влади у Закарпатті. Зі свого боку, німецький консул порадив членам Головної команди КС капітулювати, мотивуючи це тим, що в умовах, коли на окупацію Карпатської України погодились Німеччина та Італія, будь-який спротив є марним.

За свідченням очевидців у відповідь полковник М. Колодзінський сказав: «У словнику українського націоналіста немає слова «капітулювати». Сильніший ворог може нас перемогти у бою, але поставити нас перед собою на коліна – ніколи». Невдовзі полковника М. Колодзінського угорці 19 березня 1939 р. затримали і розстріляли з іншими січовиками в Солотвинських шахтах [2, с. 127, 130, 132].

Найбільша битва відбулася на Красному полі, яка розпочалася 16 березня 1939 р. За угорськими даними, у боях на Красному полі загинуло 230 січовиків та взято 450 у полон, втрати угорської армії становили 160 осіб убитими та приблизно 400 поранених. Криваві розправи угорців проти вояків Карпатської Січі були прямими порушеннями міжнародних договорів щодо ведення війни і законів стосовно полонених. Порушуючи ці норми, угорські підрозділи під час наступу на Селеш, Велику Копань і Королево розстріляли полонених січовиків, а поранених добивали [2, с. 132].

За даними Станіславського воєводського управління поліції, угорська окупаційна влада заарештувала й ув'язнила понад 1500 січовиків.

16 березня 1939 р. у ході боїв у напрямку міста Хуста угорські військовики розстріляли групу дівчат (переважно санітарок) із «Жіночої Січі». 17 березня 1939 року захоплених галичан-січовиків 7–8 колонами по 70–80 осіб угорські жандарми привели на Верецький перевал. Польські військовики і прикордонники спершу розмістили військовополонених у казармах, а 18 березня відвели їх уздовж лінії новоутвореного кордону ліворуч і праворуч на 1–2 кілометри і розстріляли над селами Нова Розтока і Верб'яне та між Петросовцею, Жупанами сучасного Воловецького району Закарпатської

області. Інші групи, близько 230 вояків, розстріляно праворуч від перевалу з боку Глухівського верху та поблизу місцевої долини. Загальна кількість січовиків, розстріляних на Верещькому перевалі, становить 500–600 осіб. Ще одну групу галичан (приблизно 40 чоловік) 23 березня 1939 р. польські прикордонники та угорські вояки ліквідували на Татарському перевалі поблизу Ясіня. Понад 40 січовиків затримали прикордонники й ув'язнили їх у концтаборі в Березі Картузькій. Польські прикордонники також здійснювали самосуди з розстрілами полонених січовиків [2, с. 135–136].

4. Воєнний стан на території Карпатської України

У боях за незалежність Карпатської України загинуло декілька сотень членів ОУН, чимало розстріляно угорськими і польськими військовими після завершення окупації Закарпаття, ще більше потрапило до угорських концтаборів і польських тюрем.

Під час військових дій Карпатська Січ провела понад 20-ть великих боїв, втративши приблизно 1,5 тисяч убитими та зниклими безвісті. За угорськими даними, які явно занижені, їх армія у ході боїв у Карпатській Україні втратила 72 особи вбитими, 4 особи зникли безвісті й 163 поранено.

19 березня 1939 р. Карпатська Україна припинила організований військовий спротив угорській окупації. На її території введено воєнне положення, і все керівництво здійснював генерал В. Новакович. Карально-репресивні органи за допомогою місцевого угорського населення проводили так звані «зачистки», їх жертвами стали інтелігенція,

державні чиновники і партійні діячі Карпатської України, греко-католицькі священники. Особливим садизмом відзначалися заслані угорські терористи та жандарми. Так, жандармський відділ на чолі з капітаном М. Зелді в Тячеві ліквідував понад 200 осіб. Стільки ж убито січовиків і представників інтелігенції у Хусті, які переважно своє життя завершували, співаючи гімн «Ще не вмерла Україна» та промовляючи «Слава Україні». Для вояків КС, які за таких умов залишалися живими, створювалися тюрми у Великому Бичкові, Тячеві та Кривій біля Хуста. Згодом, після допитів, особливо небезпечних розстрілювали.

У середині квітня 1939 р. понад 1200 в'язнів переведено до концтабору в с. Вор'юлопош, де знущання продовжувалися [2, с. 137–138].

Незважаючи на репресії, січовики і члени ОУН створювали в карпатських горах партизанські загони, які масово діяли проти угорської окупаційної влади в гірських районах Закарпаття до середини травня 1939 р.

Висновки

Українська державність у Закарпатті проіснувала лише п'ять місяців: від 11-го жовтня 1938 р. (як автономне утворення в складі Чехо-Словаччини) до 18-го березня 1939 р. (незалежна Карпатська Україна). Незважаючи на короткий проміжок діяльності та репресії угорської окупаційної влади, вона активізувала національно-визвольні процеси не тільки в Закарпатті, а й на тих українських землях, що входили до Польщі, Румунії та СРСР. Головною метою було створення єдиної самостійної соборної незалежної Української держави.

Список використаних джерел

1. Вегеш М. Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. Ужгород, 2002.
2. Посівнич М. Національні сили в розбудові державності Карпатської України в 1938–1939 рр. Львів: ПП «Видавництво – Бона», 2014.
3. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. К.: Темпора, 2010.
4. Стерчо П. Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. Львів, 1994.
5. Филонович В. Березневі дні Карпатської України. Ужгород, 2009.
6. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. Ужгород, 2002.
7. Федина В. Михайло Колодзінський-Гузар і Карпатська Україна. *Карпатика*. 2000. Вип. 7.

References

1. Vehesh, M., (2002). Vony boronyly Karpatsku Ukrainu: narisy istorii natsionalno-vyzvolnoi borotby zakarpatskykh ukraintsv [They defended Carpatho-Ukraine: Essays on the history of the national liberation struggle of Transcarpathian Ukrainians]. Uzhhorod [in Ukr.].
2. Posivnych, M. (2014). Natsionalni syly v rozbudovi derzhavnosti Karpatskoi Ukrainy v 1938–1939 rr. [National Forces in the Development of the Statehood of Carpatho-Ukraine in 1938–1939]. Lviv: PP «Vydavnytstvo – Bona» [in Ukr.].

3. Pahiria, O. (2010). Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy [Carpathian Sich: Military Formation of Carpatho-Ukraine]. Kyiv: Tempora [in Ukr.].
4. Stercho, P. (1994). Karpato-Ukrainska derzhava: do istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukraintsiv u 1919–1939 rr. [Carpatho-Ukrainian state: to the history of the liberation struggle of Carpathian Ukrainians in 1919–1939]. Lviv [in Ukr.].
5. Fylonovych, V., (2009). Bereznevi dni Karpatskoi Ukrainy [March days of Carpatho-Ukraine]. Uzhhorod [in Ukr.].
6. Hrendzha-Donskyi, V. (2002). Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy. Shchodennyk. Moi spohady [Happiness and grief of Carpatho-Ukraine. Diary. My memories]. Uzhhorod [in Ukr.].
7. Fedyna, V. (2000). Mykhailo Kolodzinskyi-Huzar i Karpatska Ukraina [Mykhailo Kolodzinskyi-Huzar and Carpatho-Ukraine]. *Karpatyka [Carpatica]*. 7 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 16.01.2019
прийнята до друку 19.02.2019*

*The article: is received 16.01.2019
is accepted 19.02.2019*